

О. М. Горелов,

доктор біологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу дендрології
Національний ботанічний сад імені М. М. Гришка
Національної академії наук України
(м. Київ, Україна)
E-mail: forestgorelov@mail.com

О. О. Горелов,

кандидат біологічних наук,
старший науковий співробітник відділу дендрології
Національний ботанічний сад імені М. М. Гришка
Національної академії наук України
(м. Київ, Україна)
E-mail: oleksijgorelov@mail.com

І. В. Красноштан,

кандидат біологічних наук, доцент,
завідувач кафедри біології та методики її навчання
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
(м. Умань, Україна)
E-mail: kr.igor@i.ua

ЕНЕРГОІНФОРМАЦІЙНА ОСНОВА ГАРМОНІЗАЦІЇ ПРОСТОРУ У ЛАНДШАФТНОМУ БУДІВНИЦТВІ

Метою даної статті є ознайомити спеціалістів ландшафтного будівництва з енергоінформаційним підходом як основи гармонізації ландшафту. Наведено порівняльний аналіз різноманітних стилів паркобудівництва з позицій «західних» та «східних» традицій. Показано, що у «західній» традиції домінує ідея антропоцентризму з підкресленим показовим втручанням людини у зміну ландшафту. У «східній» традиції основний акцент робиться на енергетичній гармонізації простору, де людина розглядається лише як одна із складових природи. Такий підхід відображено у традиційній китайській системі Фен-Шуй, що узгоджується з сучасною енергоінформаційною парадигмою, згідно якої первинною основою матерії є енергія. Розглянуто групи чинників (геогенне випромінювання, неоднорідності геологічної структури місцевості, наявність підземних водотоків, особливості рельєфу тощо), які впливають на енергетичні показники ландшафту. Це дозволяє сучасно інтерпретувати древньокитайське вчення Фен-Шуй у ландшафтному будівництві, зробити його більш зрозумілим для західних фахівців. Такий підхід доцільно застосовувати для оцінки загального рівня енергії ландшафту, обстеження території для визначення аномальних ділянок (особливо з патогенним впливом), функціонального зонування, оптимізації видового складу і просторової структури деревних насаджень, прокладання доріжкової сітки, розміщення елементів паркових композицій тощо. Це дозволить у більшій мірі гармонізувати простір, підвищити естетичну цінність ландшафту, посилити його рекреаційний ефект. Для визначення відповідних параметрів ландшафту запропоновано біолокаційний метод. Актуальним залишаються питання подальшої методичної розробки БЛМ, практичного опрацювання та підготовки відповідних фахівців.

Ключові слова: ландшафт, паркобудівництво, енергоінформаційний підхід, біолокаційний метод, Фен-Шуй, гармонізація простору.

О. М. Horielov,

Doctor of Biological Sciences, Senior Research Fellow,
Leading Scientific at the Department of Dendrology
M. M. Gryshko National Botanic Garden of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

О. О. Horielov,

Ph.D. in Biology,
Senior Researcher at the Department of Dendrology
M. M. Gryshko National Botanic Garden of the National academy of sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

І. В. Krasnoshtan,

Ph.D. in Biology,
Associate Professor at the Department of Biology and Methods of its Teaching
Uman State Pedagogical University (Uman, Ukraine)

ENERGYINFORMATIVE BASIS OF THE SPACE HARMONIZATION IN THE LANDSCAPE BUILDING

The aim of this article is to acquaint specialists of the landscape building with the energyinformative approach as a basis of landscape harmonization. A comparative analysis of different park building styles from the perspectives of "western" and "eastern" traditions was given. It was shown that the idea of anthropocentrism with a pronounced human intervention into the changes of the landscape dominates in the "western" tradition. The main accent in the "eastern" tradition is made on the energetic space harmonization, where a human is seen only as one of the nature components. Such approach is reflected in the traditional Chinese system called Feng Shui, which is consistent with the modern energyinformative paradigm, according to which the primary basis of matter is energy. Groups of factors (geogenic radiation, inhomogeneities of the geological structure of the area, the presence of underground watercourses, features of the relief, etc.) that influence the energetic indicators of a landscape were reviewed. It allows to modernly interpret old Chinese doctrine Feng Shui in the landscape building and make it more understandable to western specialists. Such approach is rational to use for of the overall landscape energy evaluation, examination of a territory for defining anomaly spots (especially with the pathogen influence), functional zoning, optimization of the specie composition and the spatial structure of tree plantations, meshing of paths web, elements of a park composition placing etc. It will allow to make the space more harmonized, increase esthetical value of the landscape, and enforce its recreational effect. For the definition of the appropriate landscape parameters was proposed a method of biolocation (dowsing). The questions of the further develop of the biolocational method as well as practical processing and preparation of the relevant specialists still remain actual problems.

Key words: landscape, park building, energyinformative approach, Feng-Shui, space harmonization.

Постановка проблеми. Сучасний стан і розвиток ландшафтного будівництва потребує як впровадження традиційних, так і залучення нових підходів, напрямів і стилів. Їх розробка та впровадження залишається актуальним теоретичним і практичним завданням. Цікавим і перспективним напрямком є використання традиційної східної енергетичної парадигми як основи гармонізації простору, застосування біолокаційного методу у ландшафтному дизайні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Запропоновані підходи поки що не знайшли свого достатнього відображення у сучасних наукових публікаціях, присвячених теорії та практиці ландшафтного будівництва. Окремі питання висвітлено у наукових і популярних працях з садово-паркового мистецтва створення «східних» садів. Зокрема, щодо китайських садів у цих роботах розроблені їхні класифікаційні схеми, проведено аналіз флористичного складу, використання рельєфу, архітектурних елементів, водойм і каміння як елементів оформлення. При цьому велике значення також приділяється колористиці садових композицій, їх зоровому сприйняттю та впливу на психоемоційний та здоров'я [13]. Традиційно головний акцент робиться на релігійно-філософських аспектах, символізмі та традиціях, візуальному сприйнятті простору. Такий підхід відображує традиційні для Сходу принципи благоустрою саду, які втілюють гармонійну єдність природи та людини [11].

У роботах д.г.н. К.А. Позаченюк [7] та д.г.н. Г.І. Швєбса [8] представлено результати досліджень енергетичних аспектів ландшафту, що зближує їх з традиційною системою Фен-Шуй і сучасним її розвитком. Ця система ґрунтується на багатовікових традиціях східної енергетичної парадигми. Актуальними питаннями залишаються наукове обґрунтування, наближення її до розуміння «західними» фахівцями, розробка технологій для використання у садово-парковому будівництві.

Мета статті полягає у ознайомленні фахівців з енергетичною парадигмою Сходу, обґрунтуванні методологічних основ та практичних підходів для використання у ландшафтному дизайні.

Методика досліджень. Використано порівняльно-описовий (характеристика стилів парко-

вих ландшафтів) та біолокаційний метод (енергетична характеристика ландшафту та його окремих елементів). Останній метод, який ґрунтується на енергоінформаційному обміні людини з довкіллям, поки що не увійшов у арсенал наукових методів. Причина цьому, незважаючи на багатовіковий досвід та використання у різних сферах діяльності людини, пояснюється у нерозробленості сучасною наукою проблеми енергоінформаційного обміну у природі (що є предметом досліджень нового напрямку еніології), відсутності його загально визнаної пояснювальної концепції та методологічних основ, окремими суб'єктивними чинниками [3], що є причиною його неоднозначного сприйняття.

Відомий у Європі та Азії з давніх часів і як такий, що активно розробляється сьогодні, біолокаційний метод, на нашу думку, може знайти широке використання у ландшафтному будівництві. Зокрема, цей метод дозволяє визначати інтенсивність, поляризацію, частотні та інші параметри випромінювання різної природи, яке гіпотетично впливає на живі організми [1, 2-4, 6, 9]. В основу цих досліджень покладено здатність людини у певному психоемоційному стані підсвідомо сприймати поля, створені таким випромінюванням. Вхід у необхідний психологічний стан, прийоми отримання, верифікації, метрики, тлумачення та аналізу відповідних даних, інструментальне оснащення та інші аспекти технології біолокаційних досліджень значно виходять за рамки даної роботи і можуть бути цікавою темою окремого циклу публікацій.

Основні результати досліджень. В облаштуванні свого житла та території перебування людина завжди прагнула певним чином організувати оточуючий простір відповідно до своїх утилітарних потреб, уявлень про природу та своє місце у ній. У зв'язку з цим необхідно виділити деякі кардинальні відмінності між «західним» і «східним» світосприйняттями, які знайшли своє відображення і у облаштуванні ландшафту, зокрема у паркобудівництві. Так, «західні» стилі парків демонструють активний вплив людини на оточуючий простір, підкреслюють її домінування як господаря природи (принцип антропоцентризму). Особливо показовим прикладом цього

є парки регулярного стилю, для якого характерними ознаками є використання правильних геометричних форм у плануванні як усього парку, так і окремих його елементів, симетрія композицій, чіткий геометричний габітус деревних рослин, використання прямих ліній алей і боскетів тощо (рис. 1).

Рис. 1. Парк регулярного (французького) стилю [2]

Пейзажні (англійські) парки у своїй композиційній основі зберігають, відтворюють або імітують природні ландшафти. Парки цього стилю також відображають активний вплив людини на ландшафт. Для них притаманні підкресленість дорожно-стежкової сітки, почерговість відкритих просторів і груп або навіть поодиноких крупних дерев, вираженість алей, штучні або природні водойми з, як правило, чіткими контурами берегів, виразні архітектурні елементи [5]. В цілому для «західного» напрямку паркобудівництва характерний акцент на візуальне сприйняття, робота з зовнішньою формою та кольористикою, що є основним критерієм успішності тих або інших композиційних рішень (рис. 2). Втілення цих підходів дозволило створити такі перлини садово-паркового мистецтва як «Софіївка», «Олександрія» і «Тростянець» (Україна), «Ермонвіль» (Франція), «Стоурхед» (Англія), «Англійський Гартен» (Німеччина) та інші.

Рис. 2. Пейзажний стиль парку (НДП «Софіївка») [10]

Традиційні «східні» парки, сади чи окремі композиції більшою мірою відображають філософські ідеї гармонійного єднання людини і природи. На відміну від антропоцентричного принципу, відображеному у «західних» традиціях паркобудування, тут людина сприймається не як домінуюча, а лише одна із складових природи. Головний акцент робиться на природності ландшафту, внутрішньому спогляданні, намаганні відчутти та передати гармонію між людиною та оточуючим простором. Присутність людини обмежується окремими елементами, які здебільшого не домінують у ландшафті. Іншим суттєвим принципом, який часто реалізується також у «західних» стилях садово-паркового мистецтва, але дуже символічний для садів Сх оду, є гармонійне поєднання рослин, каміння та води (рис. 3). Ці елементи відображають три стихії, втілюючи ідеї стабільності (камінь, земля), мінливості, плинності (вода) та рослини, що їх поєднує.

Якщо для «західного» світосприйняття та розуміння природи первинність фізичної реальності ґрунтується на матеріальності з чітко детермінованими причинно-наслідковими усталеними зв'язками, то для східних світоглядних систем первинним є енергія, її рух і мінливість. Тут речовина сприймається як ущільнена, «згущена» енергія, а всі зміни визначаються взаємним переходом універсальної енергії у різні динамічні стани.

Рис. 3. Приклади ландшафтних композицій у «східному» стилі (А – з реальним водним елементом [11]; Б – з імітацією у вигляді сухого струмка [12])

Знання особливостей цієї енергії, сприйняття на чуттєвому рівні, вміння правильно її враховувати та використовувати становить суть традиційного китайського учення гармонізації простору Фен-Шуй. Сам цей термін з китайської перекладається як Вітер-Вода (стихії, які найповніше відображають динамічність, плинність). Ключовим поняттям цього вчення є універсальна енергія Ци (Кхі в Японії, Прана в Індії), її види та стани, направленість та циклічність зміни, що, зокрема, покладено в основу гармонізації енергетичних параметрів місцевості та людини. Для Індії аналогічним вченням гармонізації простору є Вісту. Складність розуміння традиційних для Сходу понять, відсутність їх прямих аналогій в системі «західного» світосприйняття, термінологічні труднощі при перекладі та сприйнятті, особлива образність і суттєві філософські відмінності світоглядів поки що не дозволяють у необхідній мірі усвідомити та використати спеціалістами з ландшафтного будівництва Заходу багатотомний досвід гармонізації простору Сходу.

Використання енергоінформаційного (еніологічного) підходу, який зближує його з енергетичною парадигмою Сходу, дозволяють уже сьогодні багато в чому зняти ці труднощі. Такий підхід багато в чому перегукується з традиційною школою Форми вчення Фен-Шуй, яка передбачає безпосереднє сприйняття енергетики простору, визначення її особливостей і способів гармонізації. Однак, вплив Фен-Шуй на теорію традиційного східного саду поки що залишається поза увагою «західних» спеціалістів садово-паркового мистецтва. [14]. Величезний емпіричний фактаж, накопичений за декілька тисячоліть майстрами Фен-Шуй, сьогодні знаходить наукове обґрунтування. Згідно цього учення, енергетика кожної місцевості визначається космічними («небесними»), наземними та підземними чинниками. До перших відноситься вплив Сонця, Місяця та інших космічних тіл, а також кліматичні особливості місцевості (температура, опади, інсоляція, рух повітряних мас, вологість повітря, циклічність погодних явищ тощо). Якщо деякі астрологічні аспекти сучасною наукою ставляться під сумнів, то гравітаційний вплив Місяця, магнітні та радіаційні прояви активності Сонця є предметом досліджень геліобіології. Врахування впливу клімату також не викликає сумнівів, що є особливо актуальним при його змінах або мікрокліматичні особливості на локальному рівні.

До групи наземних факторів входить рельєф, гідрологічні умови, рослинність чи навіть окремі деревні рослини, камені, будівлі та інші елементи земної поверхні. Наявність нерівностей (гір, пагорбів, западин, балок та ін.), крутизна та експозиція схилів, інші особливості рельєфу обов'язково враховуються у ландшафтному будівництві. При оцінці рельєфу у Фен-Шуй також велике значення мають його загальна енергетична оцінка в цілому та окремих елементів. Горизонтальні пласкі ділянки для збільшення їх контрастної «енергетичності» іноді доповнюються врівноваженими нерівностями у вигляді підвищень та понижень.

Підвищенні ділянки сприяють накопиченню енергії, пониження навпаки, що викликає певний психоемоційний стан та самопочуття. Загалом сприятливим вважається злегка горбкуватий рельєф з невеликим ухилом на південь або схід з підвищеннями на заході («Білий тигр») та на сході («Лазуровий дракон»).

Водним об'єктам також приділяється велике значення. Крім естетичного значення, водою сприяють пом'якшенню мікроклімату, підвищена вологість повітря та концентрація важких іонів над водною поверхнею позитивно впливає на рослинність та самопочуття людей. Розміщення водойм, їх площа, форма, характер (проточна або ні, природна або штучна) впливають на енергетичні параметри місцевості та оцінюються індивідуально, виходячи з цих особливостей. За неможливості мати реальну водойму вона часто імітується у вигляді сухого струмка викладенням пласким камінням, звивистими хвилястими лініями ґрунтопокривних або невисоких рослин, які нагадують водну поверхню та плавні контури берегів (рис. 3Б). Такий прийом, як і реальна водойма, символізують стихію Води, яка є обов'язковою при гармонізації енергетики простору. Серед загальних зауважень слід зазначити небажаність прямих ліній берегів і правильних геометричних форм водойм при оформленні ділянки у «східному» або ландшафтному стилі, але є доречним для водних об'єктів регулярного парку.

Важливим елементом ландшафтною композиції, оформленої згідно канонів Фен-Шуй, є камінь як символ стихії Землі, втілюючи принцип стабільності. Розміри, форма, пропорції, розташування, матеріал, колір і фактура каменів, крім візуальних, також мають енергетичний вплив. Це також відноситься і до споруд. При проектуванні та створенні доріжково-стежкової системи також слід уникати прямих ліній, гострих кутів і правильних геометричних фігур, які, проте, є доречним у регулярному парку. Згладжені лінії доріжок сприяють, як вважається в Фен-Шуй, плавному руху та накопиченню позитивної енергії Ци.

Невід'ємним елементом паркового ландшафту є рослини. При зоровому сприйнятті паркової композиції враховуються їх розміщення, кількість, форма, фактура крони та гілок, колір листків і кори, декоративність у різні сезони тощо. Енергетичні особливості рослин у «західній» традиції ландшафтного будівництва залишаються поки що майже невідомими та здебільшого не враховуються. Згідно Фен-Шуй, такі властивості рослин характеризуються певним поєднанням Ци у її взаємодоповнюючих формах Ян та Інь, загальним рівнем енергетики, станом, співвідношенням енергії синтезу Шень, деструкції Ша та стабілізації Сі, іншими особливостями. Ці параметри можуть бути отримані також за допомогою спеціального компасу з багатьма поворотними лімбами (школа Компасу у Фен-Шуй) або безпосереднім визначенням (школа Форми), що практично ототожнює останню з біолокаційним методом. Цей метод також дозволяє фіксувати просторову конфігурацію поля рослин,

його сезонну динаміку, поляризацію (праву, ліву або змінну), частотні характеристики, поточний життєвий стан, вплив на рослини різноманітних екологічних чинників тощо. Так, потужне правополяризоване високочастотне поле мають дуби черешчатий та червоний, гінкго дволопате, деякі види кленів. Помірне за потужністю та частотою поле характерне для більшості видів лип, в'язів та сосен. Поле лівої поляризації притаманне осиці, метасеквої розсіченошишкової, видів калин, бузини чорної та деяким іншим видам дерев і кущів. Видовий склад, насиченість відповідними деревними рослинами, їх стан є дієвим чинником, який впливає на енергетичні параметри ділянки.

Одним з найцікавіших, але поки що майже недосліджених «західною» наукою аспектів, залишається енергоінформаційна взаємодія між рослиною та людиною, зокрема вплив на психоемоційну сферу та стан здоров'я. Терапевтичний ефект проявляється за рахунок корекції параметрів поля людини рослинами, що дозволяє знизити гостроту хронічних захворювань, відновити та підтримати здоров'я, підвищити життєвий тонус. Так, рослини з потужним правополяризованим високочастотним полем сприяють відновленню сил та підвищенню життєвого тону, рослини з помірними за інтенсивністю правополяризованим випромінюваннями впливають стабілізуюче на органи дихання та серцево-судинної системи, поля рослин з лівою поляризацією допомагають зняти нервові напруження та надмірну активність [3]. На Сході, зокрема у Фен-Шуй, ця практика відома та використовується з глибокої давнини, а сьогодні набуває все більшої популярності як один з напрямків традиційної східної медицини. У «західній» медицині терапевтичний ефект здебільшого пояснюється позитивним впливом фітонцидів та важких іонів, які продукуються рослинами, що використовуються у санаторному лікуванні.

Важлива роль у енергетиці місцевості відводиться геологічним чинникам, зокрема земному (геогенному) випромінюванню, що є об'єктом дослідження геоекології [6, 9]. Це випромінювання може справляти як суттєвий позитивний, так і негативний вплив. Позитивний вплив геологічних чинників проявляється у стимуляції життєвих сил організму, підвищенні імунітету, покращенні та підтриманні гарного стану здоров'я. Особливу увагу у ландшафтному будівництві слід приділяти геоактивним зонам з патогенним впливом. Такі природні гепатогенні зони формуються за рахунок значних підземних водотоків, геологічних розламів, карстових порожнин, напруження пластів і фізико-хімічних особливостей гірських порід, аномально високих значень магнітних, електростатичних та гравітаційних полів. Ці чинники можуть мати і штучне походження (шахтні виробки, тунелі, силові електричні лінії тощо). Серед природних факторів, які поки що в основному визначаються біолокаційним методом, слід назвати і регулярні енергетичні структури Хартмана, Каррі, Вітмана та ін. Суттєвий

негативний вплив на більшість живих організмів, споруд і технічних систем проявляється при одночасній спільній дії патогенних чинників. Такі місця у Фен-Шуй отримали назву «зуб дракона», а для їх визначення у давні часи у Китаї навіть існувала спеціальна державна служба, метою якої було недопущення житлового будівництва на таких місцях. На сьогодні біолокаційні обстеження з метою виявлення геопатогенних зон повинні стати обов'язковими при розробці кожного ландшафтного проекту.

Висновки. Таким чином, енергоінформаційний підхід дозволяє інтерпретувати древньокитайське вчення Фен-Шуй та плідно використовувати його у ландшафтному будівництві. Такий підхід доцільно застосовувати для оцінки загального рівня та інших особливостей енергетики ландшафту, обстеження території для визначення патогенних ділянок, функціонального зонування, оптимізації видового складу і просторової структури деревних насаджень, прокладання доріжкової сітки, розміщення елементів паркових композицій тощо. На нашу думку, це дозволить у більшій мірі гармонізувати простір, підвищити естетичну цінність ландшафту, посилити його рекреаційний ефект. Актуальним залишаються питання подальшої розробки біолокаційного методу, його методологічних і теоретичних основ, технології практичного використання та підготовки відповідних фахівців.

Література

1. Війтишин Г.Б. Структура біополів фітоценотичної складової ландшафтних фацій. *Експериментальна еніологія*. 1999. Вип. 1. С. 12–19.
2. Горелов А.М. Энерго-информационное направление в ландшафтном дизайне – традиция и инновация. *Наукові доповіді НУБіП України*. 2016. №7 (64). URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Dopovidi/article/view/>.
3. Горелов А.М., Миколайко В.П., Красноштан И.В. Введение в эниоэндрологию: монография. Киев, 2020. 138 с.
4. Горелов А.М. Эколого-морфологические и энергоинформационные основы концепции фитогенного поля: монография. Киев, 2021. 267 с.
5. Енциклопедичний словник-довідник ландшафтника / Кушнір А.І. та ін. Київ, 2021. 720 с.
6. Малиновський Г.Т., Мовчун Н.В. Випромінювання землі, психічна енергія і здоров'я людини. Київ, Логос. 2002. 303 с.
7. Позаченюк Е.А. Экологическая экспертиза: природно-хозяйственные системы. Монография. Симферополь, 2006. 473 с.
8. Швебс Г.И. Введение в эниогеографию. Кн. 1. Эниоземледелие. Одесса: Изд-во Одес. ун-та, 2000. 254 с.
9. Экологическая геология Украины. / Шнюков Е.Ф. и др. Киев, 1993. 408 с.
10. *Укрінформ*. Мультимедійна платформа нововлення. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3023712-sofiivka-vidkrilasa-dla-vidviduvaciv.html>.

11. Japanese Gardens in Tokyo – Nihon Teien. URL: <https://www.realestate-tokyo.com/living-in-tokyo/around-tokyo/japanese-gardens/>.

12. Japanese stone garden. URL: <https://www.pinterest.com/pin/335166397280389519/>

13. Oriental Feng Shui Gardens. URL: <https://thecrabbynook.com/pages/asian-feng-shui-gardens>.

14. The influence of feng shui (geomancy) on traditional Chinese garden. URL: <http://www.chinadaily.com.cn/a/201810/21/WS5ca30fd8a3104842260b3f94.html>.

References

1. Vlytishin G.B. Struktura biopoliv fitotsenotichnoyi skladovoyi landshaftnih fatsiy [The structure of biofields of phytocenotic warehouse and landscape facies] Eksperimentalna eniologiya. 1999. Vip.1. S. 12–19. [in Ukrainian]

2. Gorelov A.M. Energo-informatsionnoe napravlenie v landshaftnom dizayne – traditsiya i innovatsiya [Energy-informational direction in landscape design - tradition and innovation] Naukovi dopovidi NUBIP Ukrayini. 2016. N 7 (64). URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Dopovidi/article/view/>. [in Russian]

3. Gorelov A.M., Mikolayko V.P., Krasnoshtan I.V. Vvedenie v eniodendrologiyu: monografiya [Introduction to eniodendrology: monograph] Kiev, 2020. 138 s. [in Russian]

4. Gorelov A.M. Ekologo-morfologicheskie i energoinformatsionnyie osnovyi kontseptsii fitogenogo polya: monografiya. [Ecological-morphological and energy-information bases of the phytogenic field concept: monograph] Kyev, 2021. 267 s. [in Russian]

5. Entsiklopedichnyy slovnik-dovidnik landshaftnika [Encyclopedic dictionary-handbook of the landscaper] / Kushnir A.I. ta In. KiYiv, 2021. 720 s. [in Russian]

6. Malynovskiy H.T., Movchun N.V. Vyprominiuvannya zemli, psyhichna enerhiia i zdorovia liudyny. Kyiv, Lohos. 2002. 303 s. [in Ukrainian]

7. Pozachenyuk E.A. Ekologicheskaya ekspertiza: prirodno-hozyaystvennyie sistemyi. Monografiya [Ecological expertise: natural and economic systems. Monograph]. Simferopol, 2006. 473 s. [in Russian]

8. Shvebs G.I. Vvedenie v eniogeografiyu [Introduction to eniogeography. Book 1. Agriculture.]. Kn. 1. Eniozemledelie. Odessa: Izd-vo Odes. un-ta, 2000. 254 s. [in Russian]

9. Ekologicheskaya geologiya Ukrainyi [Ecological geology of Ukraine] /Shnyukov E.F. i dr. Kiev, 1993. 408 s. [in Russian]

10. UkrInform. Multimediina platforma nomovlennia [Ukrinform. Multimedia platform of preaching]. Website. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3023712-sofiivka-vidkrylasa-dla-vidviduvaciv.html>. [in Ukrainian]

11. Japanese Gardens in Tokyo – Nihon Teien. URL: <https://www.realestate-tokyo.com/living-in-tokyo/around-tokyo/japanese-gardens/>.

12. Japanese stone garden. <https://www.pinterest.com/pin/335166397280389519/>.

13. Oriental Feng Shui garden. URL: <https://thecrabbynook.com/pages/asian-feng-shui-gardens>.

14. The influence of feng shui (geomancy) on traditional Chinese garden. URL: <http://www.chinadaily.com.cn/a/201810/21/WS5ca30fd8a3104842260b3f94.html>.